

REŠEVANJE SESTRELJENIH ZAVEZNIŠKIH LETALCEV

»Danes vam lahko zagotovim, da bomo z vsemi močmi podprli maršala Tita in njegove junaške oddelke.«

Winston Churchill¹

25. februar 1944 je bil lep sončen zimski dan. Na osojnih legah je še ležal sneg, na prisojnih pa je bilo ponekod že dalj časa kopno in suho, zlasti listje in trava. Navidezen mir so prvi zmotili zgodaj dopoldne nemški lovci Messerschmitti, pet do osem po številu. Krožili so okoli Ratitovca in nad Selško dolino, kake pol ure potem pa so odleteli dalje proti jugu.² Očitno je bilo, da nekaj pričakujejo ali iščejo. Iz angloameriške letalske baze na vzhodni obali Jadrana v Bariju pa je takrat letela eskadrilja 36 ameriških štirimotornih bombnikov vrste Liberator nad vojaške objekte sil nacistične Nemčije. Do Reke so leteli nad morjem, potem pa čez Primorsko in zahodno Gorenjsko.³

Civilno prebivalstvo in partizani, ki so prav na tem področju imeli večje osvobojeno ozemlje, so bili že navajeni brnenja letal. Ob večjih hajkah so letala priletela, da so pomagala na razne načine partizanom.⁴ Do prave zračne bitke pa je prišlo samo 25. februarja 1944.⁵ Ta dan naj bi v eni sami uri (od 9,30 do 10,30) preletelo zgornji del Selške doline v smeri jug-sever okoli 300 letal, pa še niso bili vsi.⁶ Očitno pa je bil tisti, ki so ga sestrelili nemški lovci, med zadnjimi, ali pa je celo malo zaostal za drugimi.⁷ Vsi, zlasti pa še partizani, so se veselili zavezniških jeklenih ptičev, saj so vedeli, da se tudi z vsakim letalom hitreje bliža konec nacistični zveri. V Partizanskem dnevniku, glasilu 9. korpusa, je tri dni kasneje poročevalec zapisal: »Čudovite so predstave partizanov in kdo bi mogel popisati, kaj vse si mislijo partizani ob pogledu na zavezniška letala in kako blago jim je pri duši, ko čutijo nad seboj v zraku zavezniško pomoč in podporo.«⁸

Eden rešenih padalcev je pozneje povedal, da so jih nemški lovci nadlegovali že od Reke naprej in da je en bombnik strmoglavil že nad Logatcem.⁹ Boj nad Žirovskim vrhom in dalje proti severu so opazovali partizani in domačini v Poljanski dolini.¹⁰ Poročevalec je o tem dogodku zapisal, da se je kmalu za prvim smrtno zadetim bombnikom zrušil še drugi.¹¹ Nas tu zanima predvsem zadnji, ki naj bi se bil zrušil blizu Porezna,¹² dejansko pa je padel na južno pobočje Ratitovca. Zadel ga je nemški lovec, ki se je spustil iznad Soriške planine v čisto nizkem letu čez Sorico in proti Davči, kjer se je naenkrat dvignil navpik ter vžgal po bombniku od spodaj,¹³ ali pa ga celo zadel s svojimi krili oziroma repom, kot so videli in slišali drugi.¹⁴

Ilustracija letalskega spopada v Partizanskem dnevniku 28. februarja 1944. (Po originalu v Loškem muzeju v Škofji Loki.)

Sicer pa je bila huda zračna bitka. Ti bombniki so navadno imeli deset mož posadke,¹⁵ od tega več strelcev pri mitraljezi. Enega nemških lovcev je naenkrat zaneslo strmo postrani navzdol.¹⁶ Na Kravjem Lomu pod severovzhodno stranjo Porezna med Pstinarjem in Majdelcem se je zaril 4 do 5 m globoko. Oba nemška pilota sta bila na mestu med pločevino tako zmečkana, da so ju Nemci naslednjega dne komaj našli in odpeljali.¹⁷

Zadeti ameriški bombnik pa je spustil meglo, da bi se padalci v njenem kritju čim bolj varno spuščali. Očividci so domnevali, da se je verjetno vžgal, ker se je tako kadilo. Kmalu nato je bilo videti ogenj in letalo je res gorelo.¹⁸ Od Davče se je letalo prevračalo in ne letelo proti severovzhodu¹⁹ do Rati-tovca, še enkrat v polkrogu zakrožilo ter nadaljevalo let čisto nizko nad vas-mi proti zahodu in zopet proti vzhodu ter končno strmoglavilo nad Zabrško gmajno v Tremajdlarje²⁰ (Tredmajderje), pobočje jugozahodno od Zabrda, kjer so pasli poleti predvsem ovce in koze, za krave pa je prestrmo in preveč skal. S strahom so to opazovali Podgorci in Spodnji Danjarji. En rezervni goreči bencinski tank je odpadel na južno pobočje Blegoša nad Kopačnico in tako zažgal večji predel gozdne površine. Partizani in domačini iz okolice so komaj pogasili požar.²¹ Drugi rezervni bencinski tank je padel na zahodni,²² tretji pa na vzhodni²³ strani Spodnjih Danj. Na zahodni strani pobočja Tremajdlar-jev je odpadel rep, na samem slemenu eno krilo, ostalo pa je zgrmel med mlado listnato drevje in skale ter drselo po strmini.²⁴ Takoj sta odjeknili strahoviti eksploziji dveh težkih bomb.²⁵ Po hribu navzdol je zdrsnila tretja težka bomba več kot 200 m daleč v Zabrško grapo; ta ni eksplodirala. Eden izmed motorjev je padel v Žbenkle.²⁶

Kaj pa posadka bombnika? Še ko so bili padalci v zraku, je partizanska komanda poslala patrulje tja, kamor so približno leteli padalci.^{26a} V teh ameriških bombnikih je bilo navadno deset članov posadke.²⁷ Eden od navigatorjev v letalu je bil poročnik James Boornasian. Le-ta je potrdil, da je bila v letalu 10-članska posadka. V trenutku, ko je bilo letalo zadeto ter je začelo goreti, se je del posadke skušal rešiti s skokom. Poročnik je še povedal: »Eden od mitraljezcev je bil ubit že v letalu in je padel na tla skupno z letalom, neki drugi tovariš pa je bil ranjen v nogo in trebuh in je prav kmalu izkrevavel.« O tretjem tovarišu je vedel, da ga je zajel plamen letala in mu zažgal padalo ter je zato s takšno silo priletel na zemljo, da se je ubil. Trije ali štirje letalci pa so se rešili s padali v območju Ratitovca. Od teh so dva rešili partizani, enega pa baje ujeli Nemci v Sorici. Kaj je bilo z ostalimi, v propagandnem odseku IX. korpusa do 28. februarja 1944 niso še nič vedeli.²⁸

Iz dnevnika Franca Rakuša, borca Prešernove brigade, ki je bil zaradi bolne noge v bolnici »Franja«, povzemamo naslednji zapis: »Angleži že tretji dan letijo tu čez, bliža se konec. 25. 2. 1944. Krasno vreme je. Opoldne smo gledali borbo avionov ravno nad nami. Dva sta se vžgala in padla na tla. Čigava sta, ne vem. 4 piloti so se rešili s padali, 2 sta padla na Jelovici, 2 pa tu v Davči eno uro od nas. Naši so jih šli iskat, pa jih še ni nazaj... Dobili so 3 padalce. So Amerikanci, eden je bil ranjen... 26. 2. 1944... Tisti padalci

Minerski vod »Ratitovec« opazuje zavezniška letala 7. marca 1944 nad Ribnem pri Bleču. (Po originalu v Loškem muzeju v Škofji Loki.)

Partizanski kurirji vodijo rešena zavezniška letalca skozi Staro Oselico. (Po originalu v Loškem muzeju v Skofji Loki.)

so bili Amerikanci. Dobili smo jih pet, 2 sta umrla. V tej borbi je padel 1 ameriški bombnik, trije nemški lovci. Amerikanci so se rešili s padali, Nemci so pa vsi zgoreli.«²⁹

V dnevnih vojaških poročilih Prešernove brigade piše za 25. februar 1944 naslednje: »I. bataljon je bil okoli Cerkelj—Brnika. II. bataljon Šentviška gora. III. bataljon — poslali patrole proti Davči, Leskovici, Robidnici, Črnem vrhu in Gorjam. Dobile so tri ameriške letalske oficirje, od katerih je eden umrl.«³⁰

Nemško poročilo o tem je dokaj skromno. V Kranju na žandarmerijskem okrožju so dobili 25. februarja 1944 ob 14.30 uri poročilo iz orožniške postaje v Selcih, da je ob 11.45 uri tega dne goreč strmoglavil avion (brennend abgestürzt ein Flugzeug), a niti ne pove kakšne vrste. Strmoglavil da je na severozahodni strani Ratitovca, v višini 1576 m. Slišali so več detonacij. Dobili naj bi bili tudi pet padal (Weiter würden 5 Fallschirme nordwestlich Ratitouc-Oberdaine-Oberzarz gesichert). Narodnost posadke, vrsta in število motorjev je bilo tedaj še neznano. Zanimivo pa je, da so priznali, da je na tem področju veliko partizanov (die Gegend ist stark bandenverseucht). Za zavarovanje letala so postavljeni graničarji iz Sorice (Zoll-Grenz-aufsichtsstelle Zarz). Z Bleda pa je orožniško glavarstvo (Gendarmerie Hauptmannschaft) sporočilo, da gre za sovražno letalo. Od posadke oziroma od padalcev (abgesprungen

Besatzung) da je eden mrtev, enega so ujeli graničarji iz Sorice ter ga izročili vojski (und der Wehrmacht übergeben), ostali bi utegnili pristati na področju, ki ga imajo v rokah partizani (die andern bei den Banditen gelandet sein dürfen). O vsem tem so poročali iz Kranja na ustrezna poveljstva v Salzburgu in Celovcu.³¹

Po spominih in drugih virih pa naj bi bilo s posadko približno takole.

Štirje naj bi bili odskočili nad Črnim vrhom med Cerknom in Davčo. Nad Novaki, približno 100 m nad domačijo Tratnco, je obvisel s padalom na visoki smreki navigator ponesrečenega letala poročnik James Boornasian. Proti kraju njegovega pristanka pa sta hiteli patrulji Prešernove in Vojkove brigade; vojkovci niso vedeli, da je Prešernova brigada tako blizu. Prvi so prišli do padalca prešernovci. Ko jih je le-ta opazil, je hotel streljati, ker je menil, da so ga obkolili Nemci. Potem, ko so mu s kazanjem na zvezde na kapah dopovedali, kdo da so, je ves srečen vzkliknil: »Tito, oh Tito!«³²

Bil je samo malo opraskan, sicer mu ni bilo hujšega. Na smreki pa je bil toliko zapleten, da se verjetno sam ne bi mogel rešiti. Odpeljali so ga v bližnjo hišo Tratnco. Sporazumeti se niso mogli kaj dosti, kazal pa jim je fotografije svojih domačih. Potem so ga odpeljali k sosedu, kjer je bil propagandni center Prešernove brigade. Spominjajo se, da je bil močne postave.³³ Doma je bil v bližini Los Angelesa v Kaliforniji. Bil je star 22 let, brez lastne družine, sicer pa je imel starše še žive. Pred vojno je bil študent trgovske šole, vmes pa je tudi kdaj že letel. Na evropska tla je prišel v začetku decembra 1943. Večkrat je že letel nad Nemčijo, poznal pa je kot pilot tudi

Dore Klemenčič-Maj, Portret zavezniškega letalca Jamesa H. Boornasiana. (Iz Partizanskega dnevnika 28. februarja 1944 v Loškem muzeju v Skofji Loki.)

italijansko bojišče.³⁴ V Novakih je ostal nekaj dni, potem pa so ga spremili v štab IX. korpusa, kjer so imeli zavezniki leta 1944 svoje predstavnike; svoj čas je bil to Lojze Svagan.^{34a} Od tod dalje so ga spremili kurirji na Dolenjsko k zavezniški misiji pri Glavnem štabu NOV in PO Slovenije.³⁵

Drugega letalca naj bi bili ujeli Nemci oziroma domobranci in odpeljali v Gorenjo vas.^{35a} Toda v orožniškem poročilu te postojanke 27. februarja 1944, ko poročajo o domnevnem strmoglavljenju letala 25. februarja 1944 v opoldanskih urah na južno pobočje Blegoša, ni nikakršne vesti o zajetih padalcih.³⁶ Prav tako ni nobenega točnega podatka, da bi bil kdo pristal blizu Leskovic.³⁷ Zdravnica Franja Bidovec se spominja, da je bil v bolnici »Franja« kot pacient samo eden zavezniški pilot in še tega so pripeljali z Bukovega vrha nad Baško grapo, ne pa iz Poljanske ali Selške doline.³⁸

Naslednji letalec je padel v travnik, nedaleč pod Močilarjevo hišo v Davči.³⁹ V zraku so ga bili s padalom vred nemški lovci čisto prelučnjali, zato se je že mrtev zaril okoli pol metra globoko v ilvsnato zemljo. Sprva so menili, da je sem padel večji sod, potem pa so videli, da se je ponesrečil pilot. Domačini in partizani so ga položili v krsto, priložili zraven še steklenico z vsemi podatki, ki so jih sporočili tudi na štab IX. korpusa in ga pokopali na pokopališču v Davči.⁴⁰

Dva letalca sta pristala na Jemcovem kovku⁴¹ (ali Močilarjevem griču oziroma med Močilarjem v Davči in Zgago v Podporeznu). Eden od teh je obvisel hudo ranjen na bukvi, drugi pa si je pri pristanku zlomil nogo. Slednji je huje ranjenemu tovarišu dal injekcijo proti bolečinam; injekcije sta imela s seboj poleg konzervirane hrane. Oba so spravili najprej k Močilarju, od tod pa v bolnico.⁴² Teže ranjeni je mogoče umrl že na poti,⁴³ precej gotovo pa je, da nesreče ni preživel.⁴⁴

Možno je, da preostali del posadke ni mogel odskočiti zaradi prevračanja letala od Davče proti Ratitovcu nad Selško dolino. Videti pa je bilo, da je malo pred Ratitovcem posadki uspelo delno uravnati smer letala in da so takrat skočili še štirje padalci.

Enega je zaneslo čisto pod skale Ratitovca med Zabrdom in Torko v Meterleng⁴⁵ oziroma Trembold ali Štomantek.⁴⁶ Obvisel je na bukvi in verjetno klical na pomoč.⁴⁷ Takoj ko so na Torki opazili, da pada v njihovo bližino, so odšli v tisto smer. To so bili Spodnji Torkar, Stefan Šmid-Kajžlar in Jernej Kopač. Pripeljali so ga na Spodnjo Torko v izbo Jerneja Kopača. Kaj huje ni bil ranjen, jesti pa le ni mogel. Popil je le skodelico prave kave, ki mu jo je ponudila gospodarjeva žena. Oblečen je bil v pilotske hlače in bundo, v kateri je imel polno žic (električno ogrevanje). Bil je plavalas in srednje postave. Kot drugi letalci je tudi on imel s seboj zelo natančne zemljevide. Zanimalo ga je predvsem, kje je, drugače pa ni veliko govoril; verjetno je bil bolj molčeč in pretresen zaradi nesreče. Jernej Kopač je znal nemško in videti je bilo, kakor da ga nenadni gost kar precej razume. Seveda so mu tudi na specialki pokazali, kje je, kaj več pa se niso pogovorili. Tu je letalec ostal približno pol ure, potem pa so opazili, da prihajajo partizani. Verjetno so bili kje v bližini na Povdnu pod Ratitovcem, sicer ne bi bili mogli priti tako hitro. Pokazali so jih letalcu in rekli: »Partizani!« On pa očitno ni takoj razumel. Ponesrečeno so mu nato prevedli, kot so sicer imenovali partizane Nemci: »Banditen.« Poskušali so mu pač razložiti, kakor so vedeli in znali. Ob besedi »banditen« je letalec postal nemiren in se hotel

sprva skriti na skednju. Kljub dopovedovanju, da so naši in da mu ne bodo storili nič žalega, je stekel iz hiše navzdol proti Ravnam. V tem trenutku so se že oglasili partizani in vprašali: »Kje imate padalca?« Povedali so jim, kako in kaj. Ti pa so odvrnili: »Ta je naš!« Bežečega padalca so kmalu dohiteli pod hišo. Na klic je takoj obstal. Hitro so se sporazumeli, spoznal jih je lahko že po uniformah. Zajahal je mulo in odjezdil s spremstvom preko Prtovča v Podlonk. Stric pri Rezarju je znal angleško in sta se menda kar dobro pomenila. Borci, ki so prišli iskat ponesrečenega padalca, so bili verjetno samo trije, štirje. Štefanija Kopač se spominja Žnidarčkovega Avgušтина iz Podlonka, da je bil zraven. Reševalci domačini so tedaj zvedeli, da bodo partizani poizkušali rešenega padalca čimprej spraviti nazaj med zaveznike.⁴⁸

Eden padalcev je pristal v senožeti nad Zabrdom, v Čufrovem rovtu. Fidarjeva, Tine in Franc Gaser iz Zabrd, sta nedaleč stran sekala grme. Ves zračni spopad sta opazovala že od začetka. Ko pa sta opazila, da bo prav blizu pristal eden izmed padalcev, sta stekla malo navzgor, da bi ga čim bolj videla. Ko ju je padalec opazil, p..... ko je pristal na nasprotni strani majhne dolinice malo višje in prižgal cigareto, se je poizkusil rešiti padala, in ko mu je to uspelo, je zbežal navzdol. Videla sta samo še to, da je imel zelo velike čevlje. Ker sta tudi opazila, da se že približujejo Nemci, si nista upala vzeti padala.⁴⁹ Očitno se je padalec bal stika s komerkoli. Čeprav naj bi, po pripovedovanju Jerneja Kopača iz Torke, partizani na Turki dobili dva padalca,⁵⁰ je težko verjeti, da so dobili tega iz Čufrovega rovta, izključno pa ni. Zelo verjetno pa je, da je prav ta stal drugo jutro v vezanem kozolcu v Drav

Komanda
mesta Škofja Loka
obveščevalni center

Štev. 108/b

C-4-75

Na položaju, dne 12. 3. 45.

Predmet: poročila ob bombardiranju.

Obveščevalni točki

Poljane.....

Vsa dosejana poročila, ki jih prejmemo od vas sgh o bombardiranju savezniških letal so zelo pomanjkljiva. Večkrat bombardiranja sploh niso javljena, ali pa so podatki tako pomanjkljivi, da sš sploh ni mogoče ustvariti jasne slike, kdaj, kje in kateri posamezni objekti so bili bombardirani in kakšne je bil uspeh tega bombardiranja.

V bodoče morate vsako bombardiranje, ali mitraliranje od strani savezniških letal javiti v informacijskem poročilu, ali pa v posebnem poročilu s naslovom "Poročilo o bombardiranju". Poročilo mora vsebovati datum, čas in kraj bombardiranja po bombardiranja povzročena škoda za sovražnika škoda na civilnih poslopih prekinjen promet, ukrepi sovražnika med in po bombardiranju, ali je protiletalska obramba odgovarjala s ognjem in druge podrobnosti.

Čim prej nam pošljite točen podatke o sovražnikovi protiletalski obrambi na vašem sektorju. Poročilo mora obsegati edinič, kateri protiletalska obramba pripada, število strel, število in kalibar topov, kje so nastaljeni in druge podrobnosti. Nekateri centri inajo glede tega priložnostno posebnih dopisov.

Odgovorite s posebnimi dopisi na vsa poročila skličajoč se na zgodnjo številko.

Sart fašizma - 12. 3. 45. Narodni

V. d. komandanta:

Rešelj Ludvik

Šef. S. U.

Navodilo za poročanje o bombardiranju. (Po originalu v Loškem muzeju.)

na zahodni strani Zalega loga, ko je prišel mimo Anton Zupanc-Jurčk iz Zalega loga. S kretnjami je povabil letalca domov v hišo. Poklical je še sosedovega Primca, ki je bil svoj čas v Ameriki, da bi se pomenila. Očitno je bil tudi ta bolj molčeč; zmeniti se niso mogli kaj dosti, le to so izvedeli, da je bila njegova mati rojena na Reki, oče pa je bil Amerikanec, če so se prav razumeli. Bil je izredno močne postave in velik okoli dva metra. Pri sebi je imel zelo dobro specialko, tudi Zali log je bil na njej, tako so mu lahko pokazali, kje je. Kot večina drugih je tudi on imel čokolado (mogoče pa je bila umetna hrana?). Ponudili so mu črn kruh, ki so ga dobivali na karte, a ga ni jedel. Bobe pa je jedel. Gospodar, ki je stalno sodeloval s partizani, ga je potem po zvezi oddal na javko pri Gašperju v Davški grapi, od tod dalje pa so ga drugi vodili na štab IX. korpusa in dalje.⁵¹

Tretji živi padalec je pristal v Auvrnu med Spodnjim in Zgornjim Irnom (pašnik) nad Zgornjimi Danjami, okoli 15 minut daleč od vasi. Po poti iz Irna med hiše v Zgornjih Danjah je prišel z dvignjenimi rokami. Prvi hip, ko je opazil domačine v vasi, je bil precej preplašen, potem pa ne več. Na sebi je imel poleg padalske obleke še manjšo nepremočljivo kaseto (ca. 20 × 20 cm) na vrvici okoli vratu, kjer je imel več zemljevidov, med njimi tudi Sredozemlja in Gorenjske. Ker je bil Valentin Koder (Zgornje Danje 6, Kovder) v starojugoslovanski vojaški uniformi, le kape ni imel, ga je prišlec imel za partizana in se zato obrnil na njega. Takoj ko je prišel v vas, so videli, da je ranjen na nosu. Jurjevčevi iz Danj so mu dali šilce žganja, Kovder pa ga je obvezoval že kar pred hišo na klopci. Hotel mu je izdreti oziroma iztisniti tudi kroglo, ki se mu je bila zarila tik pod kožo nad zapestjem na notranji strani roke, a brez uspeha. Povabili so ga k Jurjevcu v hišo, zato da bi se odpočil, zlasti pa še zato, ker so menili, da se bosta s starim očetom Jurjevcem, ki je bil nekaj časa tudi v Ameriki, pogovorila. A iz tega ni bilo kaj. Tudi jesti ni hotel letalec nič. S seboj je imel nekakšno merilo in je nekaj meril na karti, mogoče kako daleč je od Barija. Videli so pri njem dolarje. Obute je imel dvojne čevlje, na rokah rokavice, povrhnjo obleko je imel prepreženo z žico. Sicer pa je bil bolj majhne postave. Zemljevide, ki jih je imel s seboj, je hotel podariti Kovdru, vendar jih le-ta ni vzel. Letalec je delno razumel nemško in sta se s Kovdrom toliko sporazumela, da je priletel iz Barija. Sicer je dajal vtis, da bi se rad pogovarjal in prišel v partizane, kar so mu domačini gostitelji tudi želeli ter upali, da se bodo kmalu oglasili partizani. Ti so res, potem ko so dobili onega padalca na Torki, hiteli dalje proti Danjam in iz Kepla nad Zabrdom sta dajala dva partizana Kovdru znake, po katerih je sklepal, da bodo prišli po letalca; bila sta, kot mu je kasneje povedal Franc Tolar, Štancerjev iz Prtovča, on ter Štefan Šmid, Kajžlarjev iz Torke. Toda pred njima, že v kake pol ure so prišli iz Sorice graničarji in našli padalca, ki je ležal pri Jurjevcu. Odpeljali so ga v župnišče v Sorico, kjer so mu dali jesti in piti. Hoteli so ga tudi zasliševati, pa jim je menda odgovoril, da so premajhni za njega (mislil je na vojaški čin); gotovo je, da je imel nek čin, ne ve se pa, kakšnega.⁵² Iz Sorice so ga orožniki poslali v bolnico na Jesenice.⁵³

Kakih sto metrov nad strmoglavljenim avionom v Trojarjevi senožeti Majdle je bil mrtev padalec.⁵⁴ Temu se ni odprlo padalo, ali pa je bil zadet in mrtev že pri padanju, se ne ve.⁵⁵ Bil je še bolj mlad. Pokopali so ga domačini kar na mestu.⁵⁶

Ostankom letala si niso smeli kmalu približati. Sicer sta Čufer in Fidarjev Tončk iz Zabrda kmalu po nesreči šla gledat, kam je letalo padlo, a so se iz nasprotne strani proti Zabrdu že bližali graničarji iz Sorice in sta zato stekla nazaj proti domu. Vseeno so ju dohiteli graničarji in spraševali, kaj delata tam. Eden izmed njih je bil neki Kvančnik, doma iz Rožne doline na Koroškem. Naročil jima je, naj lepo ravnaajo s padalci in jim postrežejo, če se bo še kaj takega primerilo.⁵⁷

Prvi dan ni bilo varno približati se avionu. Še dolgo je pokala municija, predvsem pa je gorelo.⁵⁸ Avion in okolico so zastražili nemški graničarji.⁵⁹ Domačini pa tudi podbrški župnik Vrtovec so šli gledat in se spominjajo, da je eden letalcev ležal mrtev približno sto metrov višje,⁶⁰ v samem zgorelem avionu pa sta bila dva.⁶¹ Sicer so eksplozije in ogenj letalo toliko uničili, da je bilo težko prepoznati, koliko ljudi je bilo v njem. Možno je, da je bil eden od dveh ožganih črnc. Ta je bil še cel, drugi pa je bil raztrgan in je imel tako drobne roke, da sta Čufer in Fidarjev Tončk menila, da bi utegnil biti otrok.⁶² Omenjena dva, Čufer in Tončk sta za vsakega posebej izkopala jamo. Ker je tam svet kamnit, večjih grobov ni bilo mogoče izkopati. Groba sta označila z lesenim križem. Mrtvega padalca, ki je ležal kakih sto metrov višje, sta verjetno pokopala brata Franc in Tončk Gaser (Fidarjeva). Dokumentov niso našli nobenih.⁶³

O tistem letalcu, ki so ga dobili v roke Nemci, ni zaenkrat še nič znanega, kaj je bilo z njim. Lahko je prišel v nemško ujetništvo in preživel, potem ko so ga bogve kolikokrat zasliševali, ali pa so ga kje ustrelili, kot so to naredili z več njegovimi rojaki.⁶⁴ Drugi, ki so prišli med partizane, so bili najsrečnejši. Preko kurirskih zvez so šli čez Cerkljansko na štab IX. korpusa. Od tu dalje so jih poslali do zavezniške misije pri glavnem štabu Slovenije oziroma v Belo krajino ali v Loško dolino, kjer sta bili partizanski letališči, ki sta bili povezani predvsem z zavezniško bazo v Bariju v Italiji. Sem so zavezniška letala prinašala predvsem pomoč v raznovrstnem materialu, tja pa naše težke ranjence in zavezniške pilote, rešene iz raznih taborišč ali pa iz ponesrečenih letal pri nas. Eden prej omenjenih rešenih letalcev je še med vojno opisal v Slovenskem poročevalcu, kako se je vrnil po partizanskih stezah iz Selške doline v Bari.⁶⁵

Opisi v članku navedenih padalcev, zlasti osebni, so zato tako natančni, ker nismo mogli ugotoviti, iz katerih krajev in dežel so bili, pa bo mogoče to pomagalo pri kasnejših raziskavah. Znana niso niti imena, kdo so bili v omenjenem bombniku. Seznam rešenih ameriških pilotov⁶⁶ omenja pod številko 2—7 pilote, ki so bili sestreljeni nad Stično dne 25. februarja 1944. Od številke 8 do 13 pa navaja seznam ameriške pilote, ki so bili sestreljeni na Primorskem, a brez datuma kdaj, in so odšli (odleteli iz Slovenije) 17. marca 1944. Da so mogoče le-ti prav naši ponesrečenci, bi kazalo med drugim tudi to, da je med njimi, in sicer pod številko 9 omenjen pilot, ki je pristal s padalom nad Novaki.⁶⁷ Sicer pa so navedeni: »št. 8 George Sticker, lt. 2ed, št. 9 James Boornasian, lt., št. 10 Corbin Mc Pherson, sgt., št. 11 Jack Haley, sgt., št. 12 Paul Mouton, sgt., št. 13 Elize Blankenship, sgt.« Ne ujema pa se, da je navedenih šest rešenih pilotov, mi pa smo jih našli samo pet, ki so prišli v partizanske roke, in še to eden hudo ranjen, ki je po izjavah domačinov umrl. Mogoče je med temi, ki so navedeni na tem mestu seznama, kdo iz sestreljenega letala nad Logatcem. Uganka so zaenkrat tudi letalci št. 57 do 65

omenjenega seznama.⁶⁹ Tudi tu podatki niso popolni: omenjena so imena in priimki, njih številke in čin, znamka aviona (Fortress B 24) ter da so odšli iz Slovenije 9. aprila 1944 in da so bili sestreljeni na Primorskem. Toda kje in kdaj, to bo treba še raziskati. Problematičen je tudi podatek o poročniku Haroldu Adamsu s tekočo št. 118 omenjenega seznama, ki da je bil sestreljen v severni Italiji 25. februarja 1944 (oznake: 451 BP. 725 Sqn. Lebarator B 24) in je prišel v zbirno bazo 20. avgusta 1944, odšel pa 27. oziroma 30. avgusta 1944.⁷⁰ Le-ta naj bi bil pristal s padalom na Bukovem vrhu in si pri tem zlomil nogo. Odpeljali so ga v bolnico »Franjo«, kjer je ostal več mesecev. O tem je nekaj zapisanega že na drugem mestu.⁷¹ Vprašanje, ki ga ne nameravamo razvozljati na tem mestu, bi bilo lahko edino, kako to, da je padalec pristal na cerkljansko-baškem hribu, če je bil avion sestreljen že v severni Italiji. Od tam do kraja, kjer je pristal, je malo mogoče, da bi priletel s padalom; če pa je avion še letel toliko časa, da je priletel do bližine Cerkljanskega, bi morali vedeti, kje je strmoglavil. Tudi sicer se podatki o Haroldu Adamsu ne ujemajo z izjavami poročnika Jamesa Boornasiana o smeri letenja.

Vendar, tu je še veliko drugih nerešenih vprašanj, ki jih bo treba še razvozljati. Potrebno bo iti na teren in povpraševati ljudi, iskati po arhivih ipd. Treba pa bi se bilo povezati z raznimi organizacijami, z udeleženci poletov čez naše kraje oziroma piloti, ki so pri nas pristajali ali so bili tu rešeni. To so bili takrat v veliki večini mladi fantje, stari malo čez dvajset let in danes še živijo.

Mrtve letalce so prišli po vojni odkopat. Kdaj, nismo mogli ugotoviti, ker se niti tisti, ki so prišlece peljali na mesto, kjer so jih bili med vojno zasilno pokopali, ne spominjajo več, kdaj je to bilo; tudi arhivi niso dali pozitivnega odgovora. Gotovo pa je moralo biti kmalu po končani vojni, še pred letom 1948.⁷² Ko so jih prvič prišli iskat (od kje, ni znano), so nekateri med njimi govorili slovensko, sicer pa so bili iz Amerike, vendar padlih niso našli.⁷³ Drugič so prišli iz Zagreba (tako so sami povedali). Bili so štirje in eden med njimi je govoril slovensko, drugi italijansko, sam pa je rekel, da je Amerikanec. Kostji iz grobov so pobrali v koece ter jih odnesli do Spodnjih Danj, kjer so imeli avtomobil. Juže Okorn iz Podrošta se spominja, da je bil hladen jesenski ali zgodnji pomladanski dan. Istočasno so odpeljali tudi letalca, ki je bil pokopan na pokopališču v Davči.⁷⁴

Literatura in viri

Najprej bi omenil, da je literature o sodelovanju z zavezniki tako malo, da niti ni vredno večje omembe. Nekaj malega je v Jani 10. decembra 1975, kjer je o tem pisal novinar Edi Selhaus. Ta je med drugim objavil tudi pripoved Danila Šuligoja, bolničarja iz bolnice »Franja« v knjižici *The bale out* (Ljubljana 1976). Publicistično je pisal o tem tudi Drago Kralj 16. februarja 1972. Pisec zgodovine Vojkove in Prešernove brigade Stanko Petelin omenja nesrečo zavezniškega bombnika, a le bolj mimogrede. Povsod se ugotovitve piscev ne ujemajo z našimi analizami.

Kar se tiče virov, pa moram omeniti, da jih marsikje ni, čeprav bi morali biti. Ne samo to, da ponekod manjkajo arhivalije za posamezne formacije oziroma organe, temveč tudi tam, kjer so za tisti čas ohranjene, v več primerih ni omenjena tu obravnavana nesreča (npr. štab IX. korpusa, operativni odsek, ni v štirinajst-dnevni poročilih za glavni štab Slovenije niti 2. marca niti 14. marca 1944 nič poročal o zavezniških letalcih; prim. IZDG Ljubljana, 9. korpus, fasc. 220). Več je poročil o poslanem zavezniškem materialu (npr. IZDG Ljubljana, Glavni štab Slo-

venije, fasc. 18, zlasti fasc. 32). Šele od druge polovice leta 1944, ko je imela zavezniška misija svoje predstavnike tudi pri štabu 9. korpusa (mogoče tudi že prej, toda poročila o tej misiji smo zasledili šele odtlej dalje), ki je imel svoje operacijsko področje na Primorskem in Gorenjskem, kontinuirano lahko sledimo dejavnosti oziroma pomoči zaveznikov na tem področju. Omeniti je nadalje potrebno, da so podatki o zaveznikih po drobcih raztreseni ne samo po različnih arhivih, temveč tudi po različnih fondih in fasciklih. Zato je bilo samo za pričujoči krajši zapis potrebnega veliko listanja. Zavedam se pa, da je bil to šele začetek, če hočemo priti kdaj do jasnejše podobe zavezniške pomoči in tudi obratno med NOB.

Na tem mestu naj bo omenjena še dvomljivost podatkov, pa naj gre za arhivske vire ali za današnja pričevanja ljudi. Kar se tiče arhivov, naj navedem primer, ko so domobranci v Gorenji vasi januarja 1945 z zvijačo dobili zavezniško pošiljko več padal; koliko, pa ni jasno, ker so posamezni obveščevalci navajali različne številke. Ne gre le za razliko enega ali dveh padal, temveč za čez deset. Isto sem doživel pri povpraševanju med ljudmi, ko so navajali razne podatke, kateri so se potem izkazali za nemogoče; toda z več navzkrižnimi izjavami sem končno le prišel do precej jasne slike. Zato želim in pozivam vsakogar, ki bi se česar koli še natančneje spomnil, naj mi to sporoči. Le tako bodo postajala dognanja vedno bolj verodostojna. Poudariti, pohvaliti in zahvaliti se moram še za nekaj: vsi, ki sem jih povprašal, in teh ni bilo tako malo, so bili takoj pripravljeni pomagati, povedati, kolikor so se mogli spomniti in svetovali, koga naj še povprašam. Iskrena hvala vsem!

Opombe: 1. Iz govora Winstona Churchilla, britanskega ministrskega predsednika, 22. februarja 1944 v angleški Spodnji zbornici. Prim. knjižico: Angleži in Amerikanci o nas (primorski ponatis 1944), str. 9. — 2. Pripovedovalec Tine Gaser, Zali log. — 3. Partizanski dnevnik 28. 2. 1944. — 4. Pripov. Terezija Freljih, Davča 14. — 5. Pripov. Franc Lotrič, Železniki, Na Plavžu. — 6. Pripov. Peter Drol, Sorica. — 7. Pripov. Anton Zbontar, Zali log. — 8. Isti kot 3. — 9. Isti kot 3. — 10. Pripov. Vinko Kristan, Hotavlje, Andrej Rant, Volaka, Pavle Jelovčan, Leskoviča. — 11. Isti kot 3. — 12. Isti kot 3. — 13. Pripov. Valentin Koder, Zgornje Danje 6. — 14. Pripov. Peter Čufar, Zabrd 5. spominja se, da je tedaj močno počilo v zraku. — 15. Zavezniške bombe nad Nemčijo (izdal Odsek za informacijo in propagando pri predsedstvu SNOS) str. 5. — 16. Isti kot 13. — 17. Pripov. Aleksander Prezelj, Podporezen 6. — 18. Tako so povedali o tem vsi pripovedovalci. — 19. Isti kot 2. — 20. Isti kot 14. — 21. Pripov. Andrej Rant, Volaka. — 22. Pripov. Kristina Freljih, Spodnje Danje 8, Ivanka Čufar, Spodnje Danje 5. — 23. Pripov. Avgustin Golja, Spodnje Danje 6. — 24. Isti kot 23. — 25. Isti kot 14. — 26. — Isti kot 2. — 26a. Isti kot 3. — 27. Isti kot 15. — 28. Isti kot 3. — 29. IZDG Ljubljana, Prešernova brigada, Fasc. 280/II, 4. zvezek. — 30. IZDG Ljubljana, Prešernova brigada, Fasc. 280 a/III. — 31. IZDG, Ljubljana, Nemška orožniška poročila, Fasc. 4/I-6. — 32. Pripov. Branka Potočnik-Flander, Železniki, Racovnik 20. — E. Šelhaus, The bale out, Ljubljana 1976. — 33. Isti kot 32. — 34. Isti kot 3. — 34a. IZDG Ljubljana, Obveščevalni center 9. korpusa, Fasc. 249/I-15, s. d. — 35. Tja so pošiljali vse pone srečene padalce. — 35a. Isti kot 33. — 36. IZDG Ljubljana, Nemška orožniška poročila, Fasc. 4/I-6, 27. februarja 1944. Omenjeno je tudi, da je to področje tako močno in trdno v partizanskih rokah, da brez večje podpore postojanki v Gorenji vasi ni mogoče iti pogledat in se prepričat, kaj je v resnici. Poročilo je zanimivo, ker s tem Nemci priznavajo svojo nemoč in da je bilo to področje v tistem času večje osvobojeno ozemlje. — 37. Pavle Jelovčan, Leskoviča, ne ve, Branki Potočnik-Flander pa se zdi, je en padalec pristal blizu Leskoviče. — 38. Pripov. Franja Bidovec, Ljubljana. — 39. Pripov. Terezija Ambrožič, Davča in isti kot 4. — 40. Isti kot 5 in Terezija Ambrožič, Davča. — 41. Pripov. Janko Ambrožič, Davča. — 42. Isti kot 5. Ali so jih poslali v bolnico Franjo, ali ne, ni jasno. Zdravnika dr. Franja Bidovec se spominja v bolnici samo enega (glej op. 38). Tisti, ki je padel (pristal) na Jemčovem kolku in so ga prinesli k Močilarji, je imel prav tako zlomljeno nogo kot Harold Adams, ki so ga pripeljali z Bukovega vrha. Kje so zdravili drugega: v bolnici »Pavla« ali kje? Franc Lotrič, Železniki, Na Plavžu in Stane Rant, Svetje pri Medvodah, se spominjata, da sta dobila dve mali bombici, za kateri nista vedela, kaj sta. Nekoč, ko sta se jima skotalili in je začelo iz njiju pihati in šumeti, sta v strahu zapustila bunker, ker sta se zbala eksplozije. Toda te ni bilo, ker je bil v bombicah samo

kisik za letalce. Dobila sta tudi »čokolado«, ki sta jo čisto malo pojedla, pa sta bila sita dva dni. Bila je namreč umetna hrana. Iz padala ponesrečenca pod Močnikom pa so nekatera davška dekleta imela bluže, fantje pa srajce. — 43. Isti kot 33. — 44. Isti kot 41. Ni znano, kje je umrl. — 45. Neimenovani očividec iz Zabrda 1. — 46. Isti kot 14. — 47. Isti kot 14. — 48. Isti kot 45. — 49. Isti kot 2. Po mnenju Tineta Gaserja iz Zalega loga naj bi bila tedaj strmoglavila dva bombnika. Posadka tistega, ki je padel na tla pod Zabrdom, naj bi bila odskočila iz letala nad Črnim vrhom nad Davčo, razen tistih, ki so zgoreli v samem avionu. Tisti padalci pa, ki so pristali pod Ratitovcem, naj bi bili odskočili tudi malo pred Ratitovcem, letalo (bombnik) pa naj bi bilo padlo na tla v Jelovici. O tem je toliko bolj prepričan, ker je bil ves čas, ko so tega dne prileteli prvi nemški lovci in do takrat, ko je padel zadnji pilot (padalec) na zemljo, visoko pod Ratitovcem, od koder je bil zelo lep razgled na prostor zračne bitke. To bo možno dokazati ali ovreči, ko se bo točno ugotovilo, koliko zavezniških padalcev je bilo ta dan tam, živih in mrtvih. Za sedaj je ugotovljeno število skupno 10 letalcev, kar čisto ustreza številu posadke v avionih te vrste; zato sem zaenkrat mnenja, da je bil sestreljen samo en bombnik. Misli pripovedovalca pa nikakor ne bo smel a priori zavreči vsak bodoči raziskovalec te tematike. — 50. Isti kot 2. — 51. Pripov. zakonca Zupanc p. d. Jurčkova iz Zalega loga. — 52. Isti kot 13. — 53. Isti kot 14. — 54. Isti kot 2. — 55. Isti kot 2 in 13. — 56. Isti kot 2. — 57. Isti kot 14. — 58. Vsi povprašani izpod Ratitovca. — 59. Isto kot 31. — 60. Isto kot 58. — 61. Po pripovedovanju Petra Čufra, Zabrd 5, bi utegnili biti v zgorelem avionu trije mrtvi, drugi pripovedovalci pa menijo, da sta bila samo dva. — 62. Isti kot 14. — 63. Isti kot 14. — 64. IZDG Ljubljana, Nemška orožniška poročila, Fasc. 4/VI-6. Tu govori poročilo o ponesrečenih padalcih blizu Komende 20. 3. 1945. — 65. Isti kot 13. — 66. IZDG Ljubljana, Glavni štab Slovenije, Zavezniške misije, Fasc. 18/IV. — 67. James Boornazian. — 68. Isto kot 66. — 69. Isto kot 66. — 70. Isto kot 66. — 71. E. Selhaus, The bale out, Ljubljana 1976. — 72. Isti kot 14. — 73. Talar, Sorica. — 74. Isti kot 14. Omenim naj, da sem podatke za umrle padalce iskal na Oddelku za splošne upravne zadeve SO Škofja Loka, na njegovi izpostavi (Matičnemu uradu) v Železnikih ter v župnišču v Sorici, a vse zaman. Enako je bilo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, oddelek v Škofji Loki, v gradivu Krajevni ljudski odbor Sorica. — *Pripomba*: Vsa pripovedovanja ljudi, ki so tu navedeni, sem zbral poleti in jeseni 1976. Kratica IZDG pomeni Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Résumé

LE SAUVETAGE DES AVIATEURS DES FORCES ALLIÉES ABATTUS

D'après les témoignages des témoins oculaires et d'après les documents des archives, l'auteur reconstitue la chute de l'avion de bombardement américain et de son équipage de 10 personnes, sur la pente du Sud du mont Ratitovec, le 25 février 1944, ainsi que le sauvetage des aviateurs blessés. Quatre aviateurs ont sauté en parachute sur Davča, quatre d'entre eux ont sauté au pied de Ratitovec tandis que deux sont morts pendant la lutte-même avec l'avion de chasse allemand. Parmi les parachutistes atterrés à Davča, trois ont survécu et l'un est mort. Ils ont été tous trouvés par les unités des partisans. Deux des parachutistes atterrés au pied de Ratitovec se sont joints aux partisans, un a été saisi par les Allemands. Les trois parachutistes morts ont été enterrés par les gens de pays. Les aviateurs sauvés se sont servis des liaisons des partisans pour retourner à leur base de Bari d'où ils avaient décollé.